

«ÜZLİKSİZ BİLİMLENDİRİM SİSTEMASINDA ARALIQTAN OQITIMIN İNTEGRACIYASI»

atamasındaqı IV Xalqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

NAHÇIVAN AĞZINDA UZUN ÜNLÜLERİN ÜNLÜLER ÜZERİNDEKİ SESLİK İZLERİ

Süleyman Kaan YALÇIN¹
Ertuğrul ÇEÇEN^{**}

Özet: Türk dilinde düzenli bir şekilde Yakut, Türkmen ve Halaç Türkçelerinde korunarak varlığını devam ettiren uzun ünlüler, Türkçenin birçok lehçe ve ağızında görüldüğü gibi Azerbaycan Türkçesi ve ağızlarında da görülmektedir. Bu çalışmada varlığını çeşitli seslik izlerle Azerbaycan Türkçesinde ve ağızlarında devam ettiren uzun ünlülerin Nahçıvan ağızındaki ünlüler üzerinde bıraktığı seslik izler incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Azerbaycan Türkçesi, Nahçıvan ağızı, uzun ünlü, ünlüler.

Abstract: Long vowels, which continue to exist in the Turkish language by being preserved regularly in Yakut, Turkmen and Halach Turkish, are seen in many dialects and dialects of Turkish, as well as in Azerbaijani Turkish and its dialects. In this study, the vocal traces left by long vowels, which continue their existence with various vocal traces in Azerbaijani Turkish and dialects, on the vowels in Nakhchivan dialect will be examined.

Key Words: Azerbaijani Turkish, Nakhchivan dialect, long vowels, vowels.

Giriş

Uzun ünlü, boğumlanma süresi normal bir ünlünün süresinden daha uzun olan yahut normal uzunluktaki iki ünlünün boğumlanma süresini içine alan ünlülerdir (Korkmaz, 2017: 235).

Birçok lehçede hiçbir seslik iz bırakmadan kısalan ve birincil kısa ünlülerle karışmalarına rağmen uzunluklarını koruyamayan bu ünlülerin kısalırken bazı lehçelerde seslik izler bırakarak birtakım değişiklikler oluşturduğu bilinmektedir. Bu seslik izlerin yarattığı değişiklikler; ünlü ikizleşmesi, tonlulaşma, incelleme, kalınlaşma¹, ünsüz türemeleri ile genişlemedir. (Tekin, 1995: 123; Yalçın, 2013: 36-37; Başdaş 2007: 98).

Uzun ünlülerin kısalırken oluşturdukları bu ses olayları Azerbaycan Türkçesinin Nahçıvan ağızında da görülmektedir. Nahçıvan ağızındaki uzun ünlülerin kısalırken ünlüler üzerinde bırakmış olduğu seslik izler şöyle gösterilebilir:

1. Genişleme

Ünlülerin çıkışında ağız boşluğunun çok açılması olayıdır. Bu olayda ı, i, u, ü dar ünlüleri çeşitli nedenlerle boğumlanma özellikleri bakımından geniş sıradan a, e,

¹Doç. Dr. Süleyman Kaan YALÇIN, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü (Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi) / El-mek: skyalcin23@gmail.com

^{**}Öğr. Gör. Ertuğrul ÇEÇEN, TÖMER (Fırat Üniversitesi Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi) / El-mek: eccecen23@gmail.com

¹ Bu seslik izin uzun ünlülerle ilgisi için bk. Süleyman Kaan YALÇIN, (2009), "Türkçede Artdamaksıllaşma Olayının Birincil Uzun Ünlülerle İlgisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, C. 4, S. 8, s. 2340-2357.

«ÜZLİKSİZ BİLİMLENDİRİW SISTEMASINDA ARALİQTAN OQİTİWDİN İNTEGRACIYASI»

atamasındaqı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

o, ö, ünlülerine dönüşür (Karaağaç, 2013: 144). Genişlemelerde damak ünsüzlerinin (/k/, /k/, /ğ/, /g/, /ğ/, /ñ/ ve /y/) etkisi bulunmaktadır (Korkmaz, 2017: 240).

Nahçıvan ağzındaki genişleme örnekleri şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

bütı- (AT.) > **buda-** (NA.) “budamak”; **ı** (AT.) > **ağac** (NA.) “ağaç”; **üdü-** (AT.) > **oyan-** (NA.) “uyanmak”; **êel** (AT.) > **el** (NA.) “yabancı”; **êên** (AT.) > **en** (NA.) “genişlik”; **êeş** (AT.) > **eş** (NA.) “eş”; **êeşik** (AT.) > **eşig** (NA.) “eşik”; **bêeşik** (AT.) > **beşiğ/beşih/beşiy** (NA.) “beşik”; **êet-** (AT.) > **et-** (NA.) “etmek”; **dêe-** (AT.) > **de-** (NA.) “demek”; **kêeçe** (AT.) > **gece** (NA.) “gece”.

2. İncelme

İncelme bazı ünsüzlerin etkisiyle kelimedeki türlü hecelerde kalın sırada bulunan ünlülerin ince sıraya geçmesi (Korkmaz, 2017: 240) olarak tanımlanmaktadır; ancak içerisinde inceltici ünsüzlerin bulunmadığı bazı sözcüklerin incelenmesi olayı “Bulgarcada **bāka** > **beka** (Bozkurt, 1999: 40)” incelme olayının sebeplerinden birinin de uzun ünlüler olduğunu ortaya koymaktadır.

Nahçıvan ağzındaki incelme örnekleri ise şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

it (AT.) > **it** (NA.) “it, köpek”; **kız** (AT.) > **giz** (NA.) “kız”; **sıl-** (AT.) > **sil-** (NA.) “silmek”; **sıs-** (AT.) > **şiş-** (NA.) “şişmek”; **yōrı-** (AT.) > **yeri-** (NA.) “yürümek”.

3. Kalınlaşma

Ağız boşluğunun ön bölümünde ve dilin ön bölümünün damağa doğru yükseltilmesiyle çıkarılan ön veya ince ünlülerin ağız boşluğunun arka bölümünde ve dilin arka bölümünün damağa doğru yükseltilmesiyle çıkarılan art veya kalın ünlü durumuna gelmesi olayıdır (Karaağaç, 2013: 145). Birçok çalışmada kalınlaşma ünsüzlerin kalınlaştırıcı etkisine veya kalın ünlülerin benzeştirici etkisine dayandırılmıştır. Fakat bu sebepler yeterli değildir; çünkü bazen içerisinde kalın ünlünün de kalınlaştırıcı etkiye sahip olan ünsüzlerin de bulunmadığı sözcüklerde kalınlaşma/yarı kalınlaşma olayının gerçekleştiği görülür. Bu da kalınlaşma/yarı kalınlaşma olayının nedenlerinden birinin uzun ünlüler olabileceğini akla getirmektedir (Yalçın, 2009: 2342).

Uzun ünlülerden kaynaklandığı düşünülen kalınlaşma/yarı kalınlaşma olayına Türkçenin çeşitli dönem, lehçe ve ağızlarında dağınık bir şekilde rastlamak mümkündür.

AT. **êel** > **yāl** (Volga Bulgar Türkçesinde) “il, memleket” (Ercilasun, 2005: 215); AT. **çmk** “nemli” > **çī** (Karahanlı Türkçesinde) “yaş, nem”; AT. **tiış** > **tiış/tış/tışığ** (Karahanlı Türkçesinde) “diş” (DLT: 878); AT. **ēr-** > **har-** (Yeni Uygur

«ÜZLİKSİZ BİLİMLENDİRİW SISTEMASINDA ARALÍQTAN OQÍTÍWDÍN INTEGRACIYASI»

atamasındağı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

Türkçesinde) “yorulmak” (KTLS, 1991: 995); Yakut Türkçesinde AT. **téemin** > **tıman** (Yakut Türkçesinde) “demin, az önce”.

Fakat Nahçıvan ağzında uzun ünlülerden kaynaklanan herhangi bir kalınlaşma örneğine rastlanmamıştır.

Sonuç

Nahçıvan ağzında uzun ünlülerin kısalırken ünlüler üzerinde bırakmış olduğu seslik izler, incelme ve genişleme örneklerinde tespit edilmiştir. Kalınlaşma örneğine rastlanmamıştır. Nahçıvan ağzında görülen seslik izlerden incelme olayı $\bar{o} > \bar{o}$, $\bar{a} > \bar{e}$, $\bar{i} > \bar{i}$ ses değişimleri arasında yaşanmış olup, daha çok $\bar{i} > \bar{i}$ değişiminde kendini göstermiştir. Genişleme olayına ait tespit edilen örnekler $\bar{e} > \bar{e}$, $\bar{i} > \bar{a}$ ve $\bar{u} > \bar{o}$ değişimleri arasında olmuştur.

Kaynaklar:

1. Başdaş, Cahit. (2007). “Türkiye Türkçesinde Aslı Uzunluk Belirtileri” Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları (Osman Nedim Tuna Armağanı). Volume 2/2 spring. s. 89–101. www.turkishstudies.net.
2. Bozkurt, Fuat. (1999). Türklerin Dili. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
3. Ercilasun, Ahmet Bican. (2005). Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi. Ankara: Akçağ Yayınları.
4. Ercilasun, Ahmet Bican ve Akkoyunlu, Ziyat. (2018). Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (DLT).
5. Karaağaç, G. (2013). Türkçenin Dil Bilgisi. Ankara: Akçağ Yayınları.
6. Gülensoy Tuncer, Amanoğlu, Ebulfez Kuluyev ve Küçüker, Paki. (2009). Nahçıvan Ağzı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (NA).
7. Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I. (1991). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
8. Korkmaz, Zeynep. (2017). Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
9. Tekin, Talat. (1995). Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler. Ankara: Simurg Yayınları. (TDBUÜ)
10. Yalçın, Süleyman Kaan. (2009). “Türkçede Artdamaksıllaşma Olayının Birincil Uzun Ünlülerle İlgisi Üzerine Bir Değerlendirme”, Turkish Studies, C. 4, S. 8, s. 2340-2357.
11. Yalçın, Süleyman Kaan. (2013). Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünlüler. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.